

**Академія наук України
Інститут Історії України**

І.С.ХМІЛЬ

**ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ
ІСТОРІЇ УКРАЇНИ
КРІЗЬ ПРИЗМУ БАЧЕННЯ
І.ЛИСЯКА-РУДНИЦЬКОГО**

Київ 1993

ХМІЛЬ Іван Сергійович — д.і.н., провідний науковий співробітник-консультант Інститут історії України АН України

Редколегія: *С.В.Кульчицький* (головний редактор), *В.Ф.Верстюк*, *О.Б.Головко*, *В.М.Даниленко*, *Н.А.Шип*, *В.С.Коваль*, *О.І.Ганжа* (відповідальний секретар).

У разі передруку матеріалів узгодження з редколегією обов'язкове.

Завдання історіософського осмислення історії України, що його ставить перед собою відділ зарубіжної україністики Інституту історії України АН України, — це, власне, продовження тих наукових пошуків, які раніше кваліфікувалися як розробка методологічних проблем. Проте донедавна ті пошуки не тільки не виходили за рамки історичного матеріалізму, а й замикалися на ньому як на "єдино науковій методологічній основі". Тим часом історичний матеріалізм за всієї його значимості є лише одним з підходів до пізнання людської історії. Тому ефективність як використання цього методу, так і самого розвитку його залежить від опанування якнайширшого спектру історіософських поглядів, і якщо за радянської доби зусилля науковців у розробці методології історії виявлялися, як правило, безплідними, то головним чином через брак неупередженого порівняльного зіставлення різних поглядів, течій і шкіл — неодмінної умови прогресу суспільної думки взагалі й історичної зокрема.

З цієї точки зору, тобто з погляду історіософського бачення історії України, на особливий інтерес заслуговує, зокрема, наукова спадщина Ілісяка-Рудницького. Як дослідника його хвилювало багато проблем всесвітньої історії. Проте як українець за походженням (хоча й, за його самоатестацією, не за вихованням) він приділяв винятково велику увагу історії України, обстоючи сам факт останньої як самодостатньої галузі знання.

В радянській історіографії І.Л.Рудницький підпадав під стереотипне визначення "буржуазного націоналіста". Проте підставою для цього було хіба тільки те, що він, за власним визнанням, поділяв думку про "існування чогось такого, що можна наближено назвати "національним характером". Однак ця думка була далекою від натуралістичного її розуміння пріснопам'ятними М.Міхновським, Д.Донцовим та нинішніми епігонами цих діячів. Національний характер, за визначенням Рудницького, "належить до соціально-культурної, а не біологічної сфери". Його "можна ототожнювати із специфічним способом життя", з комплексом культурних цінностей, манер поведінки й системи інститутів, своєрідних для кожної країни. Національний характер формується історично і не є чимось унікальним та оригінальним, а являє собою швидше за все індивідуальну комбінацію рис, поширених у світі і спільних для ряду народів.

Визнаючи за історією, соціальною практикою визначальну роль у формуванні національного характеру, чи інакше, за його термінологією, типу культури, Рудницький був дуже вимогливим у питаннях, що стосувалися дотримання принципу історизму, розгляду й оцінки будь-якого історичного явища в контексті сучасної йому конкретної реальності. Проте він не збивався на голий емпіризм, а піднімався до широким, справді історіософським узагальнень. З наріжних засад його позиції виділимо положення про те, що "історичний процес має свою власну логіку, яка перевершує плани і бажання його учасників"; що "свобода можлива тільки в рамках сталого правління закону"; що історичність народу рівнозначна його самосвідомості; що конфлікти в людських відносинах невикореними.

У чомусь ці положення навіть співзвучні з марксизмом. Проте Рудницький був далекий від визнання такої спорідненості, схильючись натомість до філософії Гегеля і намагаючись наслідувати її. Він, як зазначає О.Пріцак, був схильний "розглядати світ через призму західноєвропейського оглядача". Тим показовіше, думаю, його історіософське бачення проблем історії України.

А тепер спробуємо коротко розглянути, що ж це були за проблеми і як він їх уявляв.

1. До якої з цивілізацій — західної чи східної — належить Україна за своєю історією?

Багато хто чи й більшість з українських істориків вважали й очевидно вважають це питання надуманим. Проте воно давно вже виникало поза Україною, а сьогодні ставиться й у нас (бодай окремими авторами). При цьому тлумачення, які даються, нерідко продиктовані не стільки турботою про наукову істину і зваженість, скільки політичною кон'юктурою.

У Рудницького нинішні кон'юктурники знайдуть для себе підтвердження їхніх заяв про те, що Україна — "західна країна", однак як що під "Заходом" розуміти Європу в цілому. Коли Росії в часи Петра I довелося "вестернізуватися" чи "європеїзуватися", то Україні, за Рудницьким, цього не потрібно було робити, оскільки вона, починаючи з часів Київської Русі, розвивалася в загальноєвропейському річищі. Проте її зв'язки з країнами атлантичної чи західноєвропейської зони були спорадичними, і вплив останніх на неї був опосередкованим: держави центральної Європи і Скандинавії.

Висловившись із застереженням на користь західного (європейського) характеру України, Рудницький водночас зауважує, що "це не означає заперечення сильних незахідних елементів в українському національному типі". Вони зумовлені впливом Сходу, в якому дослідник розрізняє дві історичні сутності — світ східного християнства та візантійської культури, з одного боку, і світ євразійських кочовиків, — з другого.

За Рудницьким, внаслідок походів кочових племен процвітаюча цивілізація середньовічної Русі зазнавала занепаду. Однак під впливом виклику, кинутого "диким полем", відбулася внутрішня трансформація давньоруського суспільства, аналогічна тій, що мала місце в Америці під час колонізації "дикого заходу". Як відомо, там перші поселенці були водночас і воїнами. В Україні ці ролі поєднали в собі козаки. "Козаччина, — пише Рудницький, — була по суті організацією військової самооборони населення незахищеної прикордонної території". З часом, наголошує він, ця організація почала відігравати дедалі зростаючу роль у прилеглих районах, піднялася до рівня представницької сили народу.

Цей двобічний вплив європейських кочовиків в Україну не зробив її, однак, євразійською, східною державою. І

визначальною тут була грецька (візантійська) релігійна та культурна традиція, яка діяла зсередини, формуючи відповідно сам умонастрій суспільства. Рудницький заперечує тим історикам, які вважають, що вибір Володимиром християнства в його східній формі був "трагічною помилкою", бо тим самим, на їх думку, Русь-Україна прирекла себе на інтелектуальну стагнацію та безплідність і відірвалася від європейського співтовариства, повноправним членом якого могла бути. На противагу цьому Рудницький доводить, що вибір Володимира зумовлювався об'єктивними обставинами. Українські землі більш як півтори тисячі років до того перебували під впливом елліністичної культури в особі грецьких колоній Криму та Причорномор'я, а Східна Римська імперія на той час перебувала в zenіти свого політичного й культурного розвитку.

Прийняття християнства у візантійській формі не завадило, на думку Рудницького, Київській Русі наслідувати переважно західну соціальну й політичну структури, і це, за його твердженням, справило вирішальний вплив на всю подальшу історію України, зокрема визначило схильність її народу до лібералізму, парламентаризму, конституціоналізму.

Висновок, що його робить Рудницький, такий: Україна, розташована між світами греко-візантійської і західної культур, як законний член їх обох намагалася в ході своєї історії поєднати ці дві традиції в живому синтезі. У кращі часи, такі, як період Київської Русі та Козаччини XVII ст., їй цей синтез вдавався більше, ніж в інші часи, проте відповідь на поставлене вище питання в ньому.

2. „Історична” чи „неісторична” українська нація?

Радянська історіографія була байдужою до цього питання, а якби проявила інтерес, то їй довелось б полемізувати з самими класиками марксизму. Тим часом серед зарубіжних авторів є прихильники такого поділу народів. При цьому ті з них, хто пише про український народ, відносять його до націй "неісторичних". Їх опоненти, хоча й бувають категоричними, не завжди належно мотивують свою позицію.

Намагаючись подолати цю хибу, Рудницький виклав своє тлумачення "історичності" й "неісторичності" націй. Відповідно до нього "неісторичність" не означає, що у даної нації немає свого минулого, а лише свідчить про розрив у наступності історичного розвитку через втрату традиційного

представницького класу. „Вирішальним фактором в існуванні **ТЗВ** історичних націй, — писав Рудницький, — було збереження, незважаючи на втрату незалежності, представницького вищого класу як носія політичної свідомості і "високої" культури". Нації, у яких зникав (чи його ніколи не було) традиційний представницький клас, ставали "неісторичними", або, за словами М. Драгоманова, "плебейськими". Якісно це, мовляв, невиразна й аморфна етнічна маса, з низькою національною свідомістю (якщо взагалі її має) і культурою переважно фольклорного характеру. В ліпшому випадку це — незавершена нація.

Визначальною в політичних ідеологіях "історичних" націй є концепція прав держави та історичних кордонів. Тим часом "плебейські" нації, які живуть у цих історичних кордонах, утримуються в залежному становищі і, якщо можливо, асимілюються. В Україні така ситуація складалася двічі: після монголо-татарської навали, коли місцевий вищий клас (знать) поступився своїми легітимними позиціями спочатку перед литовським, а потім польським панівним класом, та після входження України до складу Росії, коли, зрештою, також представницький клас (знать) був поглинутий правлячою державою. В обох випадках рух за відродження своєї державності починався знизу. Однак він не був безвідносним до минулого. Україна тільки на першій погляд підпадала під категорію "неісторичних" націй. Рудницький писав, що українська нація нового часу — це "не просто продовження чи відновлення козацької України XVII — XVIII ст. чи, звичайно, навіть менше, Київської і Галицької Русі". Однак, застерігав він при цьому, не слід залишати поза увагою те, що рух за національне відродження в новий час починався в тих регіонах України, де козацькі традиції були найсильнішими, і, як правило, з ініціативи нащадків колишньої козацької старшини, під козацькими символами й ідеями.

Торкаючись такого соціального феномену, як перетворення після революції 1905-1907 рр. національного руху в Україні, що в XIX ст. був справою незначної меншості її населення, в масове явище, Рудницький пише: "...Серед населення України працювали інші сили, які, не будучи тотожними з націоналістичним рухом, прямували в тому самому напрямку і, зрештою, -злилися з ним". Тому, за його переконанням, історично пояснити походження сучасної української нації замикаючись на самому націоналістичному русі, не можливо.

Щоб по-науковому зробити це, слід брати до уваги й різні інші сили та фактори: діяльність українських земств, філіалів загальноросійських організацій — від декабристів і народників до марксистських та робітничих груп.

Загальний висновок, що його робить Рудницький, розглянувши дане питання, такий: "Центральна проблема нової української історії — це проблема появи нації: трансформація етно-лінгвістичної спільності в самосвідому політичну і культурну спільність. Всебічне дослідження цього предмету повинно б включати вивчення факторів, які впливали на процес формування нації, прискорюючи чи затримуючи його".

3. До питання про періодизацію історії України.

Відповідно до свого наукового інтересу, зосередженого на розвитку суспільно-політичної думки в Україні XIX-XX ст., Рудницький виклав свою версію періодизації української історії в рамках цих століть. Він виділив такі епохи, чи віки (у вживанні цих термінів у нього послідовності немає), як "вік знаті", "вік народництва", "вік модернізму".

До *"віку знаті"* він відносить історію України до 40-х років XIX ст., тобто до появи на історичній арені Кирило-Мефодіївського братства. За його обґрунтуванням, у той час лідерство в суспільстві утримувалося на Лівобережжі і Слобожанщині за знаттю козацького походження, на Правобережжі — за польсько-українською знаттю і в Галичині — за уніатським духовенством, що являло собою свого роду спадкоємне дворянство.

Говорячи, зокрема, про національну свідомість знаті тієї території України, що перебувала під російським пануванням, Рудницький пише, що вона виражалася здебільшого "у формі аполітичного, культурного "провінціалізму", тобто прив'язаності до історичних та етнічних особливостей батьківщини, але з пасивним прийняттям політичного і соціального статус-кво. Ця ностальгія за славним козацьким минулим, непоправно втраченим, служила основою для енергійного руху історичного і антикварного дилетантизму. Була тут і практична мета: відстояти на історичних документах права знаті, в яких російський закон довгий час відмовляв нижчим рангам козацької старшини. Це останнє робить ясным, що місцевий патріотизм, який так розуміли, ні в якій мірі не суперечив лояльності династії і Російській імперії".

Зрештою, ця соціальна категорія зійшла з історичної сцени як неналежна сила. Проте завдяки їй була збережена наступність між козацькою та новою Україною. Концепція української історії, розроблена аристократичними авторами в першій третині XIX ст., мала, як відзначив Рудницький, "глибокий вплив на пізніші покоління вчених і на громадську думку".

Аналогічні процеси відбувалися і на Правобережжі серед польської і колонізованої знаті, з тією тільки різницею, що вони мали антиросійську спрямованість. Протягом більшої частини XIX ст., як писав Рудницький, Україна була ареною боротьби, де стикалися російські й польські сили, і "ні одна з сторін не була готова надати Україні становище рівності".

В рамках *"віку народництва"* (40-80-ті рр. XIX ст.) Рудницький виділяє два етапи: "романтичний" і "позитивістський". До першого відноситься покоління кирило-мефодіївців, які ще ідеалізували козацький устрій як утопію рівності й братерства і в яких виявлявся дух реформи, виражений у релігійній формі, схильність до демократично-федералістичного панславізму. Позитивістський етап пов'язаний із "старою громадою". Це вже було покоління, яке покладалося на силу критичного знання. Звідси пішли народники як в Лівобережній Україні, так і в Росії, хлопомани на Правобережжі. Їх аналогом у Галичині були народовці.

"Вік модернізму" означений рамками 90-х років XIX ст. — I світової війни. Визначальними рисами цієї чверті століття були ослаблення царського абсолютизму та економічне піднесення російської України, її швидка індустріалізація. Принциповим проводником українського руху залишалася інтелігенція. З'являються політичні партії. Рух набуває виразної соціальної орієнтації, в ньому визріває соціалістична ідея. "Переважає більшість молодого покоління, — констатує Рудницький, — була соціалістичною". Для цього існували "цілком серйозні, об'єктивні фактори: пролстаризація безземельного селянства, розвиток промисловості і загальне загострення соціальних конфліктів". За визначенням Рудницького, "у 70-80-х роках у дослідженнях, виконаних Драгомановим та його друзями Сергієм Подолінським і Миколою Зібером, були закладені дуже обнадійливі початки специфічно української школи соціалізму". Проте вони не набули розвитку: натомість

українські соціалісти збилися на "міжнародний соціалізм", який формувався в Росії.

"Коли почалася і світова війна, — відзначає Рудницький, — український рух у Росії вже представляє собою фактор реальної влади, але то був ще тільки "рух". То ще не була кристалізована нація, як були поляки, чехи чи фіни. Тільки під час революції сучасна українська нація була створена".

4. Про супідрядність різних аспектів історичного процесу в Україні XIX — початку XX ст.

На думку Рудницького, "у вивченні української дореволюційної історії наголос слід робити головним чином на соціально-економічному розвитку та на еволюції суспільної думки; політично орієнтоване історичне дослідження було порівняно непродуктивним".

Застереження в даному разі щодо політичного аспекту історії України Рудницький пояснював тим, що Україна, не маючи державного статусу, бодай у формі якоїсь автономії, була усунута від участі в політичних справах держави. Це в основному стосувалося тієї її частини, що перебувала під владою Росії.

Знеособлена політично, Україна, однак, мала свої особливості в соціально-економічному розвитку. З них Рудницький відзначає такі, як відсутність у сільському господарстві "перерозподільчої общини", зв'язок України через чорноморські порти із світовим ринком, швидкий розвиток добувної і важкої промисловості завдяки масовому напливу іноземних капіталовкладень. Дослідник заперечує тим історикам (М.Слабченко, М.Яворський, О.Оглоблин, М.Волобуєв), які визначали статус України в Росії як колоніальний. На його думку, вона належала до ядра "внутрішніх провінцій" Європейської Росії і економічно розвивалася в багатьох відношеннях швидше, ніж великоросійський центр.

Однак Україна зазнавала згубних наслідків політики царизму. Так, соціальну напругу загострювали аграрне перенаселення і нещадна експлуатація промислових робітників. Соціальні конфлікти збігалися з національним, і отже, революція стала водночас соціальною й національною, охопивши не тільки пролетарів, а й середні верстви суспільства.

Як на велику сферу дореволюційної української історії Рудницький вказує на суспільну думку, відзначаючи, що для

країн, яким бракує політичної свободи, характерна тенденція до ідеологізації політики і водночас до політизації культурного та інтелектуального життя. При цьому, якщо в Росії інтелігенція зосереджувалася на побудові соціальних і теократичних утопій, то в Україні — на обстоюванні права свого народу бути визнаним як нація.

Основи політичної платформи національного руху в Україні, як вважає Рудницький, були закладені Кирило-Мефодіївським братством. З часом ця платформа коригувалася різними течіями, та, зрештою, на час революції всі сходилися на таких її складових: настійне домагання радикальних соціальних реформ; вимога політичної свободи за зразком західного конституалізму; програма федералістської перебудови імперії із задоволенням національних прагнень України без її розриву з Росією. Альтернативна програма сепаратизму і суверенної держави, що виникла в Галичині в 90-ті рр. XIX ст., в російській Україні не набула підтримки.

Рудницький вважає, що картину розвитку суспільної думки в Україні доповнюють праці тих вчених українського походження, які працювали і видавали свої праці в Росії Він називає, зокрема, філософів П.Оркевича і В.Лісевича, економістів М.Зібера, М.Яснопольського і М.Туган-Барановського, юриста Б.Кістяківського, воєнного теоретика М.Драгомирова.

Загальний висновок Рудницького: "Появу сучасної української нації можна зрозуміти як підсумок взаємодії соціальних сил та ідей. Соціальна трансформація, що мала місце в українських землях на протязі XIX ст., підготувала народ до сприйняття націоналістичної ідеології, виробленої кількома поколіннями інтелігенції". (Слід зазначити, що дослідник вживає термін "націоналістичний" у розумінні "національний" як це прийнято в західній літературі).

5. Про регіональні різновиди в розвитку України XIX — початку XX ст.

Вважаючи, що історія України розглядалася здебільшого з точки зору централістської перспективи Москви — Санкт-Петербурга, Рудницький на противагу цьому зробив спробу дати своє визначення регіонів, яке, на його думку, не вписується в рамки російської історії, а тому й залишається часто поза увагою західних дослідників.

Він поділяє українські землі, що були під владою Росії і Австро-Угорщини, на головні, де активно йшов процес

формування нації, і окраїнні, пасивні. До останніх віднесені Холмщина, Закарпаття, а також Кубанщина, і тому на них дослідник не спинається особливо.

Як головні землі України Рудницький виділяє такі: Лівобережжя, Слобожанщина, Південь і Правобережжя — в Росії та Галичина і Буковина — в Австро-Угорщині. Кожна з них відіграла свою роль у формуванні нації.

Лівобережжя, яке охоплювало територію колишньої гетьманської держави, зберігало її традиції, і хоча з середини XIX ст. національний рух відроджувався вже не на основі історичного легітимізму, а на популістській (народницькій) основі, Полтавщина і Чернігівщина стали географічним ядром цього руху, дали для нього більше діячів, ніж будь-яка інша частина України.

Слобожанщина, хоча за гетьманських часів була під прямим правлінням російського уряду в XIX ст., стала центром розвитку української народної літератури і українських етнографічних та фольклористичних досліджень.

Роль Півдня України, освоєного різнонаціональними поселенцями, була порівняно незначною в українському національному русі. Проте з відкриттям чорноморських портів, а потім і з розвитком добувної і важкої промисловості в Донецько-Криворізькому басейні Південь став економічним центром сучасної України, і, отже, набув об'єднуючого значення інших її частин.

Значення Правобережжя Рудницький вбачав у тому, що там протистояли один одному два впливи — польський і російський, і польська сторона, пристосовуючись у цьому протистоянні до українського середовища, привносила в український рух елементи культури Заходу.

Із західних земель України, що перебували під владою Австро-Угорщини, дослідник ставив на перше місце у справі формування нації Буковину. Хоча вона була інтернаціональною за національним складом, там українці до першої світової війни мали сприятливіші умови для національного розвитку, ніж в інших регіонах.

Національне відродження в Галичині пов'язується Рудницьким з роллю греко-католицької (уніатської) церкви, яка, мовляв, проводила демаркаційну лінію між українцями і поляками, з одного боку, і протистояла впливу православної Росії — з другого, і клір цієї церкви був

зачинателем націоналістичного руху, а пізніше й джерелом світських кадрів для нього.

Отже, виходячи з наведеного огляду, Рудницький робив висновок: "Той факт, що Україні XIX ст. бракувало" територіальної цілісності, був очевидним показником, що української нації, в повному розумінні цього слова, в той час ще не існувало". Однак дослідник відзначає і певне зближення різних земель. Зокрема, всі вони, крім окраїнних, пройшли одні й ті самі стадії зростання, які він визначає як "вік знаті", "народницький вік" і "сучасний вік". Якщо на час революції й залишалася відчутна різниця, то між Наддніпрянською Україною в цілому і Галичиною. Проте й тут були міцні основи для співробітництва. Як констатує Рудницький, "Галичина була інтелектуально досить безплідною. Ідеї, які надихали українське відродження в Галичині, йшли майже без винятку з Наддніпрянської України". Тим часом, оскільки царизм переслідував українську діяльність у Росії, ідеї і діячі з Наддніпрянщини перетікали до Галичини. Вона стала притулком для всього українського національного руху, що породило у галичан зарозумілість, яка дається взнаки ще й нині. Вони вважають, що "їх батьківщині відведемо долею стати "П'ємонт" майбутньої незалежної України". Та революція 1917-1920 рр. охопила Україну як національно єдину.

6. Про суспільну думку і політичні ідеології в Україні XIX — XX ст.

У пошуках ідеології національного відродження і розбудови нашої держави стало ледь не модою виводити її напряму з часів козаччини XVII — XVIII ст. чи навіть середньовічної Київської Русі. Тому позиція Рудницького небезінтересна в цьому відношенні, який зокрема твердив, що політична ідеологія в Україні XIX — XX ст. суттєво відрізняється від ідеології попередніх епох. За його визнанням, політична свідомість у Київській Русі і Галицько-Волинському князівстві виражалася в релігійно-церковних і династичних категоріях. Деяко з цього перейшло і в гетьмансько-козацьку державу, але панівною тут була вже станова політична ідеологія, що виступала на захист прав і свобод козацького класу.

На противагу попереднім епохам у XIX — XX ст. в суспільне життя України ввійшли такі ж ідеології, як і в

інших країнах, включаючи як Росію, так і країни Центральної та й Західної Європи. Це вже були ідеології, що відповідали новій соціальній обстановці. В Україні, зважаючи на її залежне становище, вони мали свою специфіку. Ними займалися часто неформальні групи. Свої політичні позиції вони висловлювали "езопівською мовою" через художні твори і наукові дослідження.

Всю різноманітність політичних ідей, форм і відтінків їх проявів в Україні XIX — XX ст. Рудницький вміщує в чотиричленну схему: народництво, консерватизм, комунізм, інтеграл-націоналізм. За його визначенням, народництво й комунізм у цій схемі — це ліві течії, а консерватизм і націоналізм — праві.

а) Початок *народницько-демократичної течії* пов'язується з Кирило-Мефодіївським братством, програма якого визначається як "синтез романтичного націоналізму з радикальними політичними і соціальними ідеями, сприйнятими від декабристів, витриманий у душі палкою християнської віри". Далі цю течію становили громади й народники (в Галичині — народовці), партії націонал-демократів і радикалів у Галичині та соціал-демократів, соціалістів-революціонерів і радикал-демократів (соціалістів-федералістів) у Наддніпрянській Україні.

З усіх відтінків у демократично-народницькому русі Рудницький виділяє два визначальні: це — "прагнення до громадянської й національної свободи і до соціальної справедливості". З цих прагнень, на його думку, останнє було більш настійним, ніж перше. "Турбота про соціально-економічні інтереси пригноблених мас, поєднана з сильною егалітарною схильністю, була ідеологічним лейтмотивом всієї течії". Саме з цієї течії в ході революції 1917-1920 рр. постали Центральна Рада і Директорія.

б) Гетьманський режим Скоропадського, який існував у 1918 р. в період між цими державними формуваннями, Рудницький характеризує як кульмінацію *консервативної течії* в політичній ідеології України XIX — XX ст. За початок цієї течії береться "Історія русів", в якій викладена концепція українського "історичного легітимізму". Це був вияв мислення великої частини знаті Лівобережжя, нащадків колишньої козацької старшини. У другій половині XIX ст. це мислення продовжувало жити в земствах. Проте верх над ним брала демократично-народницька течія, тим більше, що українська

знать залишалася вірною династичній лояльності російському трону, відриваючись тим самим від власної нації. В 1900 р. заявив про себе з тих самих позицій М. Міхновський. Проте він і нечисленні його однодумці не зустріли скільки-небудь відчутного відгуку.

Більш сильною була консервативна течія в Галичині. В її руслі йшли т.зв. старорусини, чи русофіли. Під її вплив певною мірою підпадали і народовці, і націонал-демократи. Зрештою, відзначає Рудницький, "галицький консервативний менталітет проявив себе під час революції і боротьби за національну незалежність. . "Західна область Української Народної Республіки 1918-1919 рр. офіційно дотримувалася тих самих демократично-народницьких принципів, що й Українська Народна Республіка на Дніпрі, але на практиці уряд Західної України проводив помірковану політику, уникав крайніх соціальних експериментів і проявляв високу повагу до закону і порядку".

в) За чотиричленною схемою Рудницького, після революції і громадянської війни 1917-1920 рр. народницька течія в Україні поступається *комунізму*, на противагу якому замість консерватизму виступає інтеграл-націоналізм.

Рудницький не дожив до змін, які відбулися в колишньому комуністичному світі, в т.ч. в Україні (він помер у 1984 р.), і важко сказати, чи не спонукали б його ці зміни до інших міркувань, ніж ті, що були висловлені ним раніше.

На відміну від переважної більшості зарубіжних українознавців Рудницький не вважав комунізм як ідейно-політичну течію чужерідним в Україні. Проте його появу він пов'язував з революцією 1917 р. Большевицькі організації в дореволюційній Україні були не тільки інтернаціональними за своїм переважачим складом, а й стояли осторонь від національно-визвольного руху. Тільки сила і масовий характер останнього змусили комуністів взяти до уваги прагнення цього руху. "Якби не було ніякої незалежної, демократичної Української Республіки, — наголошує Рудницький, — то дуже сумнівно, чи появилася би коли-небудь якась Українська Радянська Соціалістична Республіка".

Зрештою, рух був і з боку большевицького середовища, і з боку УСДРП та УПСР, їх лівих течій, що призвело до появи КП(б)У й українського комунізму. У 20-х роках набула широкого розмаху українізація. "Молодше покоління інтелігенції в Українській РСР, — пише Рудницький, —

вважало, що традиційний народницько-демократичний світогляд віджив, став провінціальним. Комуністична ідеологія захоплювала їх завдяки своєму динамізму, ймовірно науковими основами і всесвітніми перспективами. До українських комуністів силою обставин перейшов захист національних і державних інтересів їх батьківщини". "Свідченням життєвості українського комунізму в 20-х роках було те, що „комуністичні і прорадянські симпатії стали дуже помітними серед українців у Польщі, Румунії і Чехословаччині, еміграції в країнах Західної Європи і українських поселенців у Сполучених Штатах і Канаді. Привабливість комунізму, окрім звичайних економічних негараздів, зумовлювалася певною мірою також патріотизмом: позитивні національні досягнення в Українській РСР надавали привабливий контраст порівняно з гнітом і глумом, яких зазнавали українці в інших країнах... Але розвиткові Радянської України довелося зіткнутися з централізмом Москви".

Відзначаючи "націоналістичні ухили" в КП(б)У, з якими вели боротьбу централісти, Рудницький пише: "Сам факт, що були комуністи, які виявляли волю захищати права своєї нації до точки конфлікту з Москвою, довів, що комунізм став українською політичною течією, а не просто знаряддям російського імперіалізму, як часто твердять антикомуністичні українці. В той же час ці ухили показували трагічну дилему українських комуністів: трудність узгодити дві несумісні лояльності — партії з її вимогами тотального конформізму, з одного боку, і своїй власній нації — з другого".

"Катастрофа українського комунізму сталася в 30-х роках", — визначає Рудницький. однак він не ставить крапку, а відзначає його відродження і продовження в дисидентському русі 60-70-х років.

г) Щодо ідейно-політичної течії *інтегрального націоналізму*, то її появу в 20-х роках він визначає як "реакцію на поразку в боротьбі за українську національну незалежність". Її ядро становили ветерани колишніх військових формувань Центральної Ради і Директорії. До них приєдналася молода емігрантська інтелігенція, головним чином студенти. Щоб уникнути недоліків "м'якотілості" своїх народницьких попередників, націоналісти виступили за виховання "нового духу", що характеризувався безкомпромісною войовничістю і рішучим утвердженням примату національного самоінтересу.

Ідеологічну основу становив "вольовий націоналізм" Д.Донцова, скроєний за постулатами Ніцше.

УВО, а потім ОУН визначали шлях до завоювання незалежності України як ланцюг актів тероризму, громадянської непокори, локальних заворушень і повстань. Вони з презирством відкидали будь-яке порозуміння з іншими політичними течіями. Майбутня незалежна Україна бачилася ОУНівцями як "диктаторська, однопартійна держава". Демократію вони заперечували, посилюючись, за Рудницьким, на те, що головним чином у ній була причина падіння української державності в 1917-1920 рр., що західні демократії не визнали і не підтримали тоді української нації, а також, прагнучи перекрити успіхи російських більшовиків та диктаторського режиму Пілсудського, і вважаючи, що "жорстокості і цинізму цих іноземних гнобителів можна було протистояти тільки такими самими безжалісними засобами".

На відміну від наших нинішніх апологетів ОУН, Рудницький визначає: "Хоча український інтегральний націоналізм був місцевою порослю, він, безсумнівно, змодельовав себе за сучасними фашистськими рухами і режимами на Заході".

За історичних обставин 30-х років (сталінські чистки в Україні, шовінізм і гніт у Польщі) націоналістичний рух набув аури героїзму і самопожертви. Але, зауважує Рудницький, "для занепокоєного оглядача, навіть у самому русі, ставало все більш очевидним, що український інтеграл-націоналізм заражений серйозними внутрішніми хворобами. Волонтаристський характер націоналістичної ідеології і її опора більше на "міф", ніж на знання, перешкождали здатності сприймати реальність об'єктивно і, отже, осмисленому і відповідальному прийняттю рішень. В той час як інтеграл-націоналізм посилював свою войовничість і стійкість українського народу в часи великого стресу, він також понижував рівень їх громадської зрілості".

Після розгрому фашизму в українському інтеграл-націоналізмі почала проявлятися мімікрія під вимоги демократії. Однак це, пише Рудницький, "не зробило націоналістичний рух демократичним. Фашистський авторитаризм глибоко вкоренився в націоналістичне мислення, і ревізійні тенденції поправляються ортодоксами обох фракцій (бандерівської і мельниківської. — ІХ.). Навіть самі передові націоналістичні ревізійністи залишаються двозначни-

ми з ключового питання про політичний плюралізм і представницький уряд".

Зроблений огляд має інформаційно-пізнавальну Зрозуміло, не з усіма положеннями Рудницького можна погодитися. Проте вони виражають собою відбиток його полеміки як із зарубіжними авторами, так і з нашою історіографією, і знайомство з ними може послужитися нашим дослідникам для їх бачення відповідних проблем.

Підписано до друку 22.09.93. Формат 60д84 1/16
Ум.друк.арк. 0.9 Обл.-вид ар*. 1.0
Тираж 300 Зам 6ЙО І Мі р Ціна договірна

Поліграф д-ни Ін-ту історії України АН України
Київ-1, Грушевського,4